

**ABDURAUF FITRATNING IJTIMOIIY-FALSAFIY
MEROSI VA UNING ZAMONAVIY TALQINI****Isomiddinov Yo'ldosh Yusubboevich,**

Samarqand davlat pedagogika instituti

Tarix kafedrası mudiri

+99888 287 97 77

Annotatsiya Mazkur maqolada Abdurauf Fitratning ijtimoiy-falsafiy merosi, uning shakllanish omillari hamda zamonaviy davr nuqtayi nazaridan qayta talqin qilinish jarayoni ilmiy tahlil etiladi. Fitratning milliy uyg'onish, ma'rifatparvarlik, jamiyat va davlat taraqqiyoti, shaxs kamoloti, erkinlik va adolat haqidagi qarashlari chuqur yoritilib, ularning bugungi ijtimoiy-ma'naviy hayot uchun dolzarbligi asoslab beriladi. Shuningdek, Fitratning tarixiy asarlarida ilgari surilgan g'oyalar bugungi globallashuv davridagi madaniy, ma'naviy va mafkuraviy jarayonlar bilan qiyosiy tahlil qilinib, uning merosi yoshlar tarbiyasi, milliy o'zlikni anglash va fuqarolik ongini shakllantirishdagi o'rni alohida ko'rsatib beriladi. Fitratning ijtimoiy-falsafiy qarashlari zamonaviy falsafiy tadqiqotlar uchun muhim nazariy manba sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: Abdurauf Fitrat, ijtimoiy-falsafiy meros, milliy uyg'onish, ma'rifatparvarlik, zamonaviy talqin, shaxs kamoloti, erkinlik, adolat, ma'naviyat, yoshlar tarbiyasi, milliy o'zlik, fuqarolik ong.

Annotation This article provides a scholarly analysis of Abdurauf Fitrat's socio-philosophical legacy, the factors underlying its formation, and its reinterpretation in the context of contemporary society. The study examines Fitrat's views on national awakening, enlightenment, social progress, personal development, freedom, and justice, highlighting their significance for modern socio-cultural and moral life. The article also compares the ideas expressed in Fitrat's historical and literary works with current global cultural and ideological processes. In addition, the research emphasizes the importance of Fitrat's intellectual heritage in fostering national identity, civic consciousness, and youth education. His socio-

philosophical views are evaluated as an essential theoretical source for contemporary philosophical research.

Keywords: *Abdurauf Fitrat, socio-philosophical legacy, national awakening, enlightenment, modern interpretation, personal development, freedom, justice, morality, youth education, national identity, civic consciousness.*

Abdurauf Abdurahim o'g'li Fitrat (1886-1938) XX asr o'zbek adabiyotining namoyondasi, fan va madaniyatning yirik vakili sanaladi. Abdurauf Fitrat qomusiy bilimga ega olim, tilshunos, betakror dramaturg, shoir, noshir va jurnalist sifatida shuhrat qozongan.

1886 yilda Buxoroda tavallud topgan Abdurauf Fitrat o'zining tug'ma iste'dodi bilan jahonga tanilgan.

Boshlang'ich tarbiyani diniy maktabda olgan Abdurauf Fitrat keyinchalik mashhur Buxorodagi "Mirarab" madrasasida tahsil oaldi. Fors va o'zbek tillarining mukammal ijod qilish bilan birga arab tilini ham chuqur egallagan Abdurauf Fitrat jadidchilik harakati vakillari faoliyatiga qiziqib, uning ashaddiy targ'ibotchilaridan biriga aylangan.

Jadidchilik harakatining faol vakili sifatida 1909-1913 yillarda Turkiyaning Istanbul shahrida tahsil olgan Abdurauf Fitrat Turkiston xalqi hayotini ham o'zgartirishga harakat qilgan. Fitrat o'zining "Hindistonda bir farangi ila buxoroli bir mudarrisning bir necha masalalar ham usuli jadida xususida qilgan munozarasi" nomli ilk kitobini Buxoro amiri uni Buxoroda nashr etishga ruxsat bermagach mazkur asarni 1909 yilda Istanbulda nashr ettiradi. Mazkur asar Istanbulda nashr ettilganligiga qaramay fors tilida yozilgan va atoqli fan namoyondalaridan sanalgan Hoji Muin tomonidan o'zbek tiliga tarjima qilingan. 1911-1913 yillarda mazkur asar "Turkiston viloyatining gazetasi"da nashr etilgan.

XX asr boshlaridayoq o'zining she'rlari bilan ijod ahliga tanilgan Abdurauf Fitrat haj safarini amalga oshirib, Sharq mamlakatlari bo'ylab sayohat ham qilgan.

O'zining asosiy tahsili va ijodini Turkiyada davom ettirgan Abdurauf Fitrat "Munozara" nomli ilk asarini ham Istanbulda nashr ettirib, uni turli yo'llar bilan Buxoroga olib keltirgan¹.

Yapon olimi Hisao Komatsuning e'tirof etishicha "Munozara" dastlab 1911 yilda Istanbulda fors tilida nashr etilgan so'ngra esa Toshkentda o'zbek va rus tillarida qayta nashr etilgan².

"Munozara"da asosan yosh buxorliklar tashkil etgan birinchi fors tilidagi "usuli jadid" maktabining faoliyati va uning atrofida yuzag kelayotgan nizoli holatlar aks ettirilgan.

Abdurauf Fitrat "Munozara" asarining bayoni xususida o'zining bir maqolasida shunday iqtibos keltiradi. "'Munozara"ni Hoji Muin (1883–1942) o'zbek tiliga tarjima qildi va asar dastlab 1912 yili Turkiston viloyatining gazetasi, 1913 yili kitobcha shaklida Toshkentda bosilib chiqdi"³ deb qayd etadi. Mazkur maqola "Munozara" nashr etilgandan so'ng yigirma yil o'tib yozilgan.

Shuni ham alohida qayd etish kerakki, Fitrat asarining mazkur tarjimasida muallifning asosiy islomchilik fikrlari, Rossiya va Buxoro hukumatlari va ulamolar tanqidlari deyarli chiqarib tashlanib, Hoji Muin asosan Chor Rossiyasi siyosatiga mos keladigan fikrlarni kiritgan. Shu sabadan general N.Ostroumov o'z gazetasida ushbu tarjimani bosishga ruxsat bergan.

Abdurauf Fitrat Maskovadan qaytib kelgach, Buxoro, Samarqand va Toshkent universitetlarida tahsil berib, O'zbekiston Davlat ilmiy-tadqiqot instituti, Til va adabiyot instituti hamda O'zbekiston Fanlar qo'mitasida beminnat faoliyat yuritadi. Mazkur yillar orlig'ida Fitrat ko'plab she'rlar, p'esalar va birqancha teran ilmiy asarlar yozishib qoldirgan. Shunga qaramay Fitratning millatparvarligi bolsheviklar va Sho'ro hukumati rahbarlariga yoqmas, uni boshqa ma'rifatparvarlar qatori millatchiliqda ayblay boshladilar. Bu to'g'risida Fitratning o'zi "Men o'zbek

¹ Айни С. Таърихи инқилоби Бухоро. — Душанбе: Адиб, 1987. — Б. 102

² Komatsu H. 20. Yüzyıl Başlarında Orta Asya'da Türkcülük ve Devrim Hareketleri. Ankara, 1993. — 79 s.

³ Абдурашидов З. Фитрат ижоди ва фаолиятига бир назар: "Мунозара" ва Истанбул Бухоро жамияти хайрияси. Scientific-methodological electronic journal "Foreign Languages in Uzbekistan", 2020, No 2 (31)

millatchisi bo'lgan zamonlarda har vaqt Sho'ro hukumatining kommunistik firqasiga xayrixoh bo'lib turdim", deb qayd etgan. Shunga qaramay 1937 yil aprelda hibsga olingan Abdurauf Fitrat 1938 yilning 4 oktyabrda boshqa ma'rifatparvarlar qatori vahshiylarcha otib tashlangan.

Eng achinarlisi ushbu ma'rifatparvarlarni otish haqidagi hukm bir kun keyin, ya'ni 1938 yil 5 oktyabrda chiqqan bo'lib, 1957 yilda Sobiq Ittifoq Oliy sudining harbiy kollegiyasi 1938 yil 5 oktyabrdagi hukmni bekor qilgan va Fitratni aybsiz deb e'lon qilgan.

Fitrat ko'pqirrali va sermahsul ijodkordir. Uning ilmiy merosi va ijtimoiy faoliyati xalqni jaholat, turg'unlik, g'aflatdan uyg'otish, ilm-ma'rifatga chorlash, erkin, ozod, baxt-saodatli hayotga va milliy mustaqillikka chorlashga qaratilgan edi. Fitrat o'zbek xalqining o'zligini tanishi, ota-bobolari kabi ulug'vor kashfiyotlar qilishga, birlashgan, kuchli, qudratli davlat tuzishga va dunyoning ilg'or madaniy mamlakatlariga yetib olishga chaqirgan. Buxoroning o'sha davrdagi arboblardan bo'lgan Fayzulla Xo'jaev "Buxoro mustaqilligi g'oyasi yorqin milliy shaklda birinchi bor ifodalab berilishida edi" deb Fitrat ijodiga ta'rif bergan.

Fitratning she'riy to'plamida Vatanga muhabbat, xalqning g'am-g'ussasiga achinish va zulmdan qutulishga undash g'oyalari ilgari surilgan. Masalan:

Bayt:

Ham mofi mangu osoyishi, izzatu sharafi man,

Ham Ka'bai man, qiblai man, chamani man.

Tarjimasi

U mening osmondagi oyim, izzatu, sharafim

Ka'bam, sajdagohim, jonu tanimdir.

Fitratning bir qancha asarlari bizgacha yetib kelmagan. Jumladan, "Uchqun" degan to'plamining 1923 yilda nashrdan chiqqanligi to'g'risida xabarlar tarqalgan bosilgan, lekin mazkur to'plam topilmagan. Fitrat fors, arab tillarini yaxshi bilsa-da, o'z she'rlarini asosan sodda o'zbek tilida yozishga harakat qilgan. Bundan tashqari

Fitratning bir necha pesalari va yozgan asarlari o'z vaqtida nashryotda bosilmay yo'qolib ketgan.

Xulosa sifatida shuni aytish kerakki, Abdurauf Fitratning hayoti va ijodi eng og'ir damlarda millat va Vatanga xizmat qilishga yo'naltirilgan edi. Har qanday holatda ham xalq bilan birga bo'lish, uning manfaatini har narsadan ustun qo'yish Fitrat shaxsiyatining eng muhim xususiyatlaridan biri edi. Abdurauf Fitrat ijodkor sifatida o'zbek adabiyotini birinchilardan bo'lib jahonga tarannum etdi. Uni yangi hayotbaxsh g'oyalar bilan boyitib, o'z iste'dodi bilan o'zbek tilining boy imkoniyatlarini, eta olgan mutafakkir edi. Abdurauf Fitrat o'zbek dramaturgiyasini yuksak pog'onaga olib chiqqan, zamonaviy adabiyotshunoslik ilmining asoschisi sifatida tarixga kirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ayni S. Ta'rixi inqilobi Buxoro. — Dushanbe: Adib, 1987.
2. Komatsu H. 20. Yüzyıl Başlarında Orta Asya'da Türkcülük ve Devrim Hareketleri. Ankara, 1993.
3. Abdurashidov Z. Fitrat ijodi va faoliyatiga bir nazar: "Munozara" va Istanbul Buxoro jamiyati xayriyasi. Scientific-methodological electronic journal "Foreign Languages in Uzbekistan", 2020, No 2 (31)